

Biblio theca Philoso phica

5(2019)

Krzysztof Kędziora

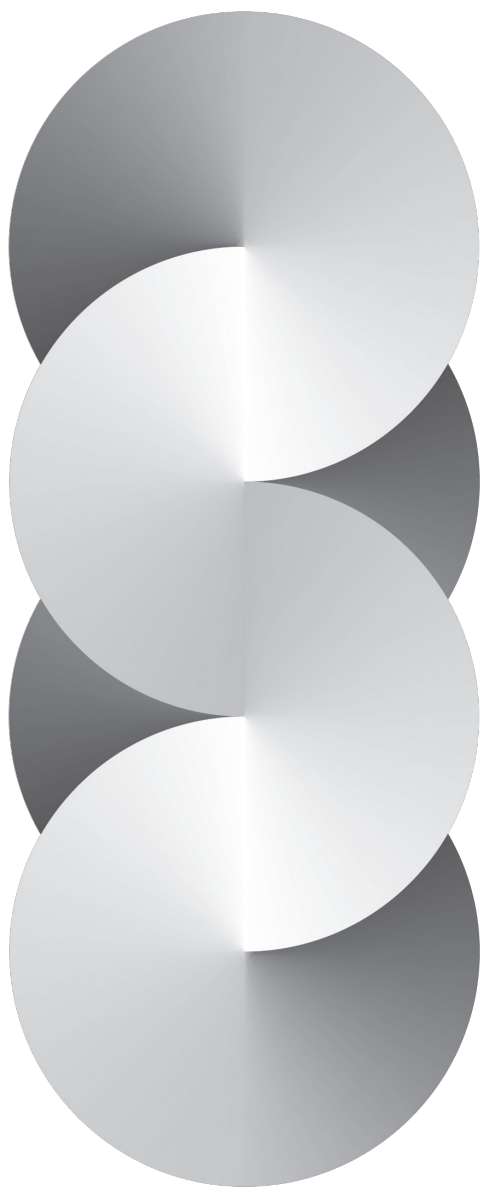
John Rawls
Uzasadnienie,
sprawiedliwość
i rozum publiczny

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

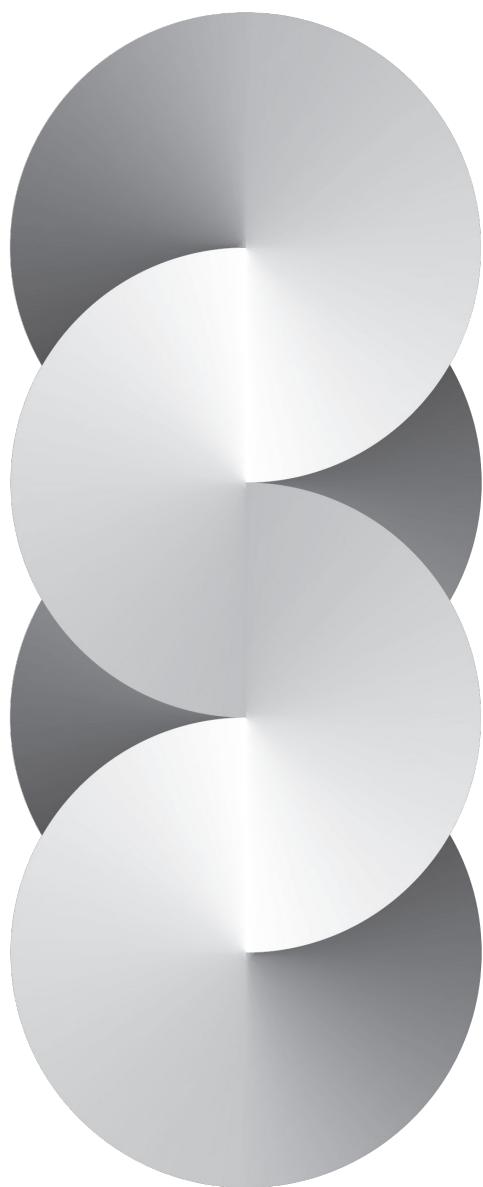
Biblio theca Philoso phica

5(2019)

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
Łódzkiego

Biblio theca Philoso phica

5(2019)

Krzysztof Kędziora

John Rawls

Uzasadnienie,
sprawiedliwość
i rozum publiczny

**WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2019

Krzysztof Kędziora – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Filozofii
Katedra Etyki, 90-131 Łódź, ul. Lindleya 3/5

RADA NAUKOWA SERII *BIBLIOTHECA PHILOSOPHICA*
Marek Gensler, Andrzej Indrzejczak, Elżbieta Jung, Andrzej Maciej Kaniowski
Krzysztof Kędziora, Ryszard Kleszcz, Janusz Maciaszek, Paweł Pieniążek

RECENZENT
Andrzej Szahaj

REDAKTOR INICJUJĄCY
Magdalena Skoneczna

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Joanna Pakuza

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA
Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/Joingate

© Copyright by Krzysztof Kędziora, Łódź 2019
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09181.19.0.M

Ark. wyd. 14,0; ark. druk. 12,25

ISBN 978-83-8142-599-5
e-ISBN 978-83-8142-600-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Pamięci Mojego Ojca
Stanisława Kędziory (1941–2016)

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Rozdział I	
Od teorii sprawiedliwości do filozofii politycznej.....	17
Teoria sprawiedliwości	17
Filozofia polityczna.....	24
Rozdział II	
Problem uzasadnienia i częściowy konsens	47
Rozdział III	
Od kontraktualizmu do konstruktywizmu	77
Kontraktualizm	77
Uwarunkowania sprawiedliwości	83
Formalne ograniczenia pojęcia słuszności.....	85
Zasłona niewiedzy	88
Charakterystyka stron.....	90
Podstawowe dobra społeczne.....	92
Konstruktywizm	95
Rozdział IV	
Zasady sprawiedliwości	123
Pierwsza zasada	126
Druga zasada	146
Rozdział V	
Rozum publiczny i problem legitymizacji.....	163

WYKAZ SKRÓTÓW

Dzieła Rawlsa

CI	<i>Commonweal Interview with John Rawls</i>
DPOO	<i>The Domain of the Political and Overlapping Consensus</i>
IMT	<i>The Independence of Moral Theory</i>
IOO	<i>The Idea of an Overlapping Consensus</i>
IPRR	<i>The Idea of Public Reason Revisited</i>
JFPM	<i>Justice as Fairness: Political not Metaphysical</i>
JFR	<i>Justice as Fairness. A Restatement</i>
KCMT	<i>Kantian Constructivism in Moral Theory</i>
LHMP	<i>Lectures on the History of Moral Philosophy</i>
LHPP	<i>Lectures on the History of Political Philosophy</i>
LP	<i>Liberalizm polityczny</i>
ODPE	<i>Outline of a Decision Procedure for Ethics</i>
RH	<i>Reply to Habermas</i>
SUPG	<i>Social Unity and Primary Goods</i>
TS	<i>Teoria sprawiedliwości</i>
TS₁	<i>Teoria sprawiedliwości (wydanie pierwsze)</i>
WHFP	<i>Wykłady z historii filozofii polityki</i>

Pozostałe

APU	<i>Anarchia, państwo, utopia (R. Nozick)</i>
ME	<i>The Methods of Ethics (H. Sidgwick)</i>
RWP	<i>Rawls o wolności i jej priorytecie (H. L. A. Hart)</i>

CI, DPOO, IMT, IOO, JFPM, KCMT, ODPE, SUPG cytowane za: J. Rawls, *Collected Papers*, S. Freeman (red.), Harvard University Press, Cambridge 1999.

WSTĘP

„Teoria Rawlsa – jak zauważył jeden z recenzentów jego pierwszego dzieła – charakteryzuje się zarówno prostotą, jak i złożonością gotyckiej katedry”¹. Takie porównanie zachęca, rzecz jasna, do podkreślenia możliwości spojrzenia na filozofię Rawlsa z różnych perspektyw, przyjęcia odmiennych jej interpretacji, a także wskazuje na konieczność wyjścia poza ograniczone jej ujęcia i poszukiwania bardziej całościowego obrazu. Porównanie filozofii Rawlsa z gotycką katedrą wydaje mi się trafne z jeszcze jednego powodu. Zwraca bowiem naszą uwagę na architektonikę jego myśli, której rekonstrukcja jest celem niniejszej książki.

Wychodzę zatem od przedstawienia samego zamysłu Rawlsa, można by powiedzieć od przedstawienia architektonicznego projektu, czyli staram się wyjaśnić, jak należy rozumieć to, czym jest teoria sprawiedliwości, jak i filozofia polityczna². Ich celem było wypracowanie i uzasadnienie określonej koncepcji

¹ J. Chapman, *Rawls's Theory of Justice*, „American Political Science Review” 1975, vol. 69, no. 2, s. 588, cyt. za: P. Weithman, *Why Political Liberalism? On John Rawls's Political Turn*, Oxford University Press, New York 2010, s. 5.

² Powszechnie przyjmuje się, nawet jeśli tylko dla celów polemicznych, że w twórczości Rawlsa wyróżnić można dwa okresy i mówić o „wczesnym” i „późnym” Rawlsie. Zamiast mówić o „wcześniejszej” i „późniejszej” filozofii, mówię o „teorii sprawiedliwości” oraz o „filozofii politycznej”, by uniknąć niepotrzebnych nieporozumień, ale także i wartościowań, związanych z możliwą sugestią, że mamy do czynienia z wczesną, nieukształtowaną myślą, i późniejszą, dojrzałą filozofią. Zdecydowałem się też używać określenia *filozofia polityczna* nie zaś *filozofia polityki*, aby oddać angielskie *political philosophy*, którym posługuje się Rawls. Na pierwszy rzut oka wydaje się to być dość oczywistym wyborem translatorskim, jednakże w polskim piśmiennictwie filozoficznym sprawa nie przedstawia się tak jasno i istnieje rozbieżność zdań dotycząca tego, czy należy używać określenia „filozofia polityczna” czy „filozofia polityki” (z tego sporu zdaje relację artykuł E. Maciejowskiego – *O filozofii polityki i filozofii politycznej*, „Kultura i Wartości” 2016, nr 20, s. 167–181, DOI: 10.17951/kw.2016.20.167). Co więcej, Rawlowskie *Lectures on the History of Political Philosophy* przetłumaczone zostały jako *Wykłady z historii filozofii polityki* nie zaś *Wykłady z historii filozofii politycznej* i używa się w tłumaczeniu określenia *filozofia polityki*. Racje stojące za wyborem „filozofii polityki” są następujące: określenie to wskazuje na przedmiot tejże filozofii, jakim jest polityka, i posługując się nim, unikamy sugestii, że filozofia ta angażuje się w politykę (dziękuję prof. Andrzejowi Szahajowi za wskazanie na ten problem, choć dokonuję wyboru odmiennego niż ten, za którym Profesor się opowiada). Wydaje mi się, że w przypadku Rawlsa racje te nie mają

sprawiedliwości. W rozdziale następnym (drugim) wyjaśniam, jak było przez Rawlsa rozumiane *uzasadnienie* koncepcji sprawiedliwości i w jaki sposób powiązane jest ono z możliwością zdobycia przez nią uznania obywateli społeczeństwa demokratycznego, którzy mają odmienne filozoficzne, moralne i religijne przekonania. W rozdziale trzecim przyglądam się obranym przez Rawlsa strategiom uzasadnienia. Wyróżniam dwa sposoby uzasadnienia: kontraktualistyczny oraz konstruktywistyczny. Służą one Rawlsowi do wypracowania określonych zasad sprawiedliwości, co przedstawiam w rozdziale czwartym. Chodzi tutaj oczywiście o tak zwane dwie zasady sprawiedliwości. Pierwsza z nich (zasada równych wolności) określa podstawowe uprawnienia i wolności oraz nakazuje równą ich dystrybucję, druga z nich (zasada różnicy) rządzi dystrybucją innych dóbr niż wspomniane wcześniej uprawnienia i wolności. Książkę kończy rozdział piąty, w którym przedstawiam zastosowanie w praktyce prawno-politycznej dwóch zasad sprawiedliwości, a dokładniej mówiąc, ich instytucjonalizację pod postacią konstytucji i urzeczywistnienie w rozumowaniu obywateli w społeczeństwie pod postacią rozumu publicznego.

Rekonstruując Rawlowską teorię sprawiedliwości i filozofię polityczną, postępuję w określonym porządku. Z jednej strony wychodzę od tego, co najbardziej ogólne i abstrakcyjne, zmierzając ku temu, co bardziej konkretne i mniej abstrakcyjne. Z drugiej strony pokazuję zmiany w myśleniu Rawlsa i staram się wyjaśnić nie tyle ich przyczyny, ile racje, jakie stoją za nimi. Zmiany te mają różny charakter. Czasem polegają na przeniesieniu akcentów, czasem na odmiennym rozumieniu funkcji pewnych twierdzeń w ramach większej całości, czasem na przeformułowaniu treści tych twierdzeń. Staram się trzymać tej metody postępowania – od tego, co abstrakcyjne i ogólne do tego, co konkretniejsze i mniej abstrakcyjne, przy jednoczesnym odnotowywaniu zmian w myśleniu Rawlsa – przez całą książkę, a dokładniej mówiąc, tam, gdzie jest to możliwe i konieczne. Nie wszystkie bowiem elementy Rawlowskiej filozofii podlegały zmianom.

zastosowania. Oczywiście przedmiotem filozofii politycznej jest polityka, a dokładniej rzecz ujmując to, co polityczne, ale filozofia ta jest też polityczna w tym oto sensie, że jest „zaangażowana” politycznie, jest częścią życia politycznego (Czytelnik znajdzie bliższe wyjaśnienie charakteru owego zaangażowania w drugiej części pierwszego rozdziału). Filozofia polityczna jest więc polityczna w tym sensie, w jakim filozofia praktyczna, na przykład Arystotelesa, jest praktyczna: nie tylko jej przedmiotem jest ludzka praktyka, ale ma ona tę praktykę kształtować. Ponadto znaczenie przymiotnika *political* w *political philosophy* jest bliskie, jeśli w wielu przypadkach nie takie same, jak w innych jego użyciach i kontekstach: na przykład *political liberalism* (liberalizm polityczny), *political conception of justice* (polityczna koncepcja sprawiedliwości). Zastąpienie filozofii politycznej filozofią polityki ten związek by zaciemniło.

Można też powiedzieć, że tym, wokół czego niniejsza książka jest zorganizowana, jest problem uzasadnienia. Interesuje mnie przede wszystkim sama jego natura, różne jego sposoby czy metody. Co to znaczy „uzasadnić coś”? Uzasadnić możemy pewną koncepcję sprawiedliwości, a wtedy uzasadnienie polegać będzie na przedstawieniu pewnych przekonujących racji filozoficznych, ale możemy uzasadnić także pewne instytucjonalne, na przykład prawne, rozwiązania czy decyzje polityczne, a wówczas uzasadnienie będzie mogło polegać na odwołaniu się do zasad sprawiedliwości danej koncepcji. Tymi dwoma przedmiotami uzasadnienia i charakterystycznymi dla nich sposobami uzasadnienia w niniejszej książce się zajmuję. Mniej więc interesują mnie pewne substancjalne rozwiązania, a bardziej sam sposób ich uzasadniania – to jakiego rodzaju racje można sformułować i na czym w danej sytuacji polega ich przedstawianie.

W wielu przypadkach unikam angażowania się w narosłe wokół interpretacji filozofii Rawlsa i samej jego filozofii spory³. Filozofia Rawlsa nie tylko zachęciła badaczy do wielorakich wysiłków interpretacyjnych, mających na celu jak najlepszą eksplikację poglądów autora *Teorii sprawiedliwości*, ale, i to przede wszystkim, dała asumpt do filozoficznej refleksji nad wieloma problemami i przedstawienia lepszego czy/i konkurencyjnego ich rozwiązania. W wielu wypadkach, jeśli nie w większości, wyczerpujące przedstawienie wybranego problemu wymagałoby samodzielnej monografii. Z tego też względu zdecydowałem się po prostu na, mam nadzieję, wyczerpujące i nie unikające konfrontacji z trudnościami przedstawienie filozofii Rawlsa⁴.

³ Z tego też względu ograniczyłem do niezbędnego minimum aparaturę bibliograficzną. Czytelnik zainteresowany literaturą przedmiotu znajdzie ją na końcu każdego rozdziału. Zawarłem w niej tylko te pozycje, które uznałem za istotne i z którymi udało mi się zapoznać (choć niestety często nie zostały wykorzystane należycie w moim tekście). Ta ostatnia uwaga jest o tyle istotna, o ile literatura dotycząca Rawlsa jest obszerna i jest dużo obszerniejsza niż ta uwzględniona w tej pracy. Nie było jednak moją ambicją stworzyć wyczerpującej bibliografii prac poświęconych Rawlsowi.

⁴ Przywołuję tylko dwie „polemiki”: Harta i Nozicka dotyczące dwóch zasad sprawiedliwości. Są one o tyle istotne, o ile pozwoliły Rawlsowi albo zmodyfikować swoją koncepcję (jak to miało miejsce w przypadku odpowiedzi na krytykę I zasady dokonanej przez Harta), albo lepiej ją przedstawić (jak to miało miejsce w przypadku odpowiedzi na zarzuty Nozicka). Czytelnik może odnieść wrażenie, że „wielkim nieobecny” jest tutaj, na co zwrócił moją uwagę prof. Andrzej Szahaj, komunitaryzm. Bez wątpienia „spór liberałów z komunitarystami” był nie tylko ważnym wydarzeniem we współczesnej filozofii, ale i także miał szczególne znaczenie kulturowe i polityczne (zainteresowanego tym Czytelnika odsyłam do książki A. Szahaja – *Jednostka czy wspólnota: spór liberałów z komunitarystami a „sprawa polska”*, Aletheia, Warszawa 2000). Nie miał on jednak zbyt wielkiego znaczenia dla samego Rawlsa i jego filozofii, co potwierdza on we

Jednak nie jest to całościowe przedstawienie filozofii Rawlsa. Pomijam całkowicie w niniejszej książce zagadnienie prawa ludów⁵. Według Rawlsa koncepcja prawa ludów stanowi nawiązanie do rozważań Kanta poświęconych *foedus pacificum*, czyli „związku pokojowego” między państwami. Celem zaś takiego związku jest, jak pisze Kant, zakończenie wszystkich wojen „raz na zawsze” oraz „utrzymanie i zabezpieczenie **wolności** państw dla nich samych”⁶. Dla Rawlsa – tak jak, w jego opinii, dla Kanta – ustanowienie międzynarodowego prawa (prawa ludów) ma być nie tylko gwarancją pokoju między państwami, ale przede wszystkim ma umożliwić pełną realizację wolności obywateli demokracji konstytucyjnej, czyli być dopełnieniem i zwieńczeniem procesu ustanawiania sprawiedliwych instytucji w ramach państwa. Problematyka prawa ludów jest jednak szersza i obejmuje nie tylko zagadnienia dotyczące pokoju, lecz globalnej sprawiedliwości dystrybucyjnej jako takiej (odpowiedzialności w stosunku do biednych społeczeństw, nierówności między narodami, imigracji etc.). Bez wątpienia książka *The Law of Peoples* nadała impet rozważaniom na temat sprawiedliwości w wymiarze globalnym i bez poruszenia tej problematyki nie można mówić o przedstawieniu całości filozofii Rawlsa.

Unikam też angażowania się w translatorskie spory. Filozofia Rawlsa wydaje się na pierwszy rzut oka łatwa do zrozumienia, a to dzięki prostocie i klarowności jego języka, choć z pewnością nie mamy w jego przypadku do czynienia z porywającą prozą filozoficzną. Przy nieuważnej lekturze czytelnik może odnieść wrażenie pewnej powtarzalności. Tak jednak nie jest. Rawls oczywiście się nie powtarza, ale precyzyjnie, krok po kroku przedstawia i uzasadnia swoją myśl. Wrażenie powtarzalności bierze się natomiast między innymi z użycia przez niego specyficznej, technicznej terminologii: *burdens of judgment*, *comprehensive doctrine*, *considered judgments*, *difference principle*, *justice as fairness*, *overlapping consensus*, *primary goods* etc. I to właśnie ta terminologia jest tym, o czego właściwe tłumaczenie toczy się spory.

Wprowadzeniu do *Liberalizmu politycznego* (por. LP, s. 9, przyp. 6). Impulsem dla zmian miała nie być komunitarystyczna krytyka, a niewłaściwe ujęcie problemu stabilności. Tę, złożoną z właściwą dla Rawlsa skromnością, deklarację potwierdził w swej książce *Why Political Liberalism? On John Rawls's Political Turn* Paul Weithman (Oxford University Press, Oxford 2010), dokonując systematycznej, „od wewnątrz”, analizy filozofii Rawlsa. Z tej racji uznałem, że przedstawienie sporu z komunitarystami nie jest z mojej perspektywy istotne. Nie przybliżyła nam wewnętrznej logiki zmian, jakich dokonywał Rawls.

⁵ Rawls rozwinął tę problematykę w *The Law of Peoples with „The Idea of Public Reason Revisited”*, Harvard University Press, Cambridge 1999 (wydanie polskie: *Prawo ludów*, tłum. M. Kozłowski, Aletheia, Warszawa 2001).

⁶ I. Kant, *Do wiecznego pokoju*, tłum. M. Żelazny, [w:] *idem*, *Rozprawy z filozofii historii*, T. Kupś (red.), Antyk, Kęty 2005, s. 176–177.

Sposób przekładu terminologii Rawlsowskiej ustaliły na wiele lat pierwsze tłumaczenia dwóch podstawowych dzieł Rawlsa: *Teorii sprawiedliwości*⁷ (TS) oraz *Liberalizmu politycznego*⁸ (LP). W późniejszych latach ukazywały się jeszcze inne tłumaczenia dzieł Rawlsa⁹ czy książek mu poświęconych¹⁰, z których wspomnieć należy o drugim i poprawionym wydaniu *Teorii sprawiedliwości*¹¹. Wydanie to nie tylko wprowadza pewne zmiany w tłumaczeniu, ale także w niektórych partiach różni się od wydania wcześniejszego. Dzieje się tak ponieważ pierwsze polskie tłumaczenie *Teorii sprawiedliwości* oparte było na pierwszym angielskim wydaniu *A Theory of Justice*¹², natomiast drugie polskie wydanie oparte jest na poprawionym wydaniu angielskim¹³. Różnice między tymi wydaniem odnotowują *Przedmowa do wydania polskiego* z pierwszego wydania tłumaczenia *Teorii sprawiedliwości* oraz *Przedmowa do wydania poprawionego* z drugiego wydania. W większości przypadków

⁷ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, PWN, Warszawa 1994.

⁸ J. Rawls, *Liberalizm polityczny*, tłum. A. Romaniuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

⁹ Wspomniane powyżej *Prawo ludów* oraz *Wykłady z historii filozofii polityki*, tłum. S. Szymański, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

¹⁰ M. J. Sandel, *Liberalizm a granice sprawiedliwości*, tłum. A. Grobler, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.

¹¹ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, wydanie nowe, przekład przejrzał i uzupełnił S. Szymański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009. Z tej racji, że staram się przedstawiać zmiany w myśleniu Rawlsa, opieram się na pierwszym wydaniu *A Theory of Justice*, zaś na potrzeby niniejszej książki wykorzystuję polskie drugie wydanie/tłumaczenie o tyle, o ile zgodne jest ono co do treści z wydaniem pierwszym. Chodzi tutaj o zgodność treści nie zaś tłumaczenia. Dlatego za każdym razem, aby upewnić się, że nie mamy do czynienia z różnicą w tłumaczeniu a różnicą w tekście oryginalnym, porównywałem angielskie wydania. Tam, gdzie treść w oryginale jest taka sama zarówno w wydaniu pierwszym, jak i wydaniu poprawionym, w odnośniku przywołuję skrót TS, ale przywołuję drugie polskie wydanie. Tam natomiast, gdzie dany fragment znajduje się tylko w wydaniu pierwszym, w odnośniku przywołuję skrót TS₁ i przywołuję pierwsze polskie wydanie. Czytelnik mógłby się spodziewać także odniesień do TS₂, czyli fragmentów, które znalazły się w angielskim wydaniu poprawionym, a których nie ma w wydaniu pierwszym, ale z tej racji, jak już zasygnalizowałem, opieram się na wydaniu pierwszym *A Theory of Justice*, by wskazać na zmiany w myśleniu Rawlsa w stosunku do późniejszych jego pism. Oczywiście sama analiza różnic pomiędzy pierwszym a poprawionym wydaniem *Teorii sprawiedliwości* wiele by nam powiedziała o tych zmianach, ale tego zadania się tutaj nie podjąłem.

¹² J. Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 1971.

¹³ J. Rawls, *A Theory of Justice. Revised Edition*, Harvard University Press, Cambridge 1999.

wykorzystuję sformułowane tam propozycje tłumaczeń Rawlsowskich terminów¹⁴. Tam zaś, gdzie odchodzę od przyjętego tłumaczenia, odnotowuję to i staram się uzasadnić.

* * *

Podstawę tej książki stanowi moja rozprawa doktorska *John Rawls – w poszukiwaniu normatywnych podstaw demokracji*. Dlatego też przede wszystkim chciałbym podziękować mojemu promotorowi – Profesorowi Andrzejowi M. Kaniowskiemu. Dzięki Jego uwagom, niezmordowanej dyscyplinie myślowej i skrupulatności nie udałoby mi się uniknąć wielu błędów, ale przede wszystkim nie stałbym się w myśleniu tym, kim jestem. Dziękuję też recenzentom mojej rozprawy: Pani Profesor Barbarze Markiewicz i Panu Profesorowi Maciejowi Chmielińskiemu. Gorące podziękowania należą się Profesorowi Andrzejowi Szahajowi, który podjął się trudu sporządzenia recenzji wydawniczej, za wszystkie uwagi, szczególnie te krytyczne. Dziękuję także Koleżankom i Kolegom z Katedry Etyki Uniwersytetu Łódzkiego oraz wszystkim zaprzyjaźnionym z Instytutu Filozofii UŁ i samego Uniwersytetu. Wyrazy podziękowania należą się także moim Studentom, dzięki którym wiele się nauczyłem i uczę się dalej. Dziękuję także Redakcji „*Studia Philosophiae Christianae*” za zgodę na wykorzystanie w niniejszej książce fragmentów wcześniej opublikowanych tekstów¹⁵. Przede wszystkim dziękuję moim Bliskim (Mamie, Siostrze i Martynie).

¹⁴ *Original position* to sytuacja początkowa (w cytatach z *Liberalizmu politycznego* sytuacja pierwotna), *considered judgments* to przemyślane sądy (zamiast rozważnych sądów), *primary goods* to dobra podstawowe (zamiast dóbr pierwotnych). Nie zdecydowałem się jednak na posługiwanie się polskim określeniem „sprawiedliwość jako bezstronność”, pozostając przy angielskim *justice as fairness*.

¹⁵ Chodzi tutaj o dwa teksty: *John Rawls: uzasadnienie praktyczne koncepcji sprawiedliwości i refleksyjna równowaga*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 2016, t. 52, nr 3, DOI: 10.21697/2016.52.3.01; *John Rawls: kontraktualizm i konstruktywizm*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 2017, t. 53, nr 1, DOI: 10.21697/2017.53.1.03 wykorzystane w rozdziałach drugim i trzecim.

ROZDZIAŁ I

OD TEORII SPRAWIEDLIWOŚCI DO FILOZOFII POLITYCZNEJ

Teoria sprawiedliwości

Tytuł głównego dzieła Rawlsa, *Teoria sprawiedliwości*, od razu nasuwa pytanie o to, czym jest teoria sprawiedliwości, jaka jest jej natura i jakie cele ma realizować. Jest ona, jak w nawiązaniu do rozważań Henry'ego Sidgwicka z *The Methods of Ethics* twierdzi Rawls, częścią teorii moralnej, obejmującej całość myślenia moralnego, które dotyczy trzech grup zagadnień. Pierwsza zawiera zagadnienia związane z pojęciem wartości, druga zagadnienia związane z pojęciem słuszności, trzecia zaś zagadnienia związane z pojęciem moralnego waloru (*concept of moral worth*).

Z pojęciem słuszności wiążą się zaś trzy kwestie. Pierwszą z nich jest kwestia zasad rządzących systemami i głównymi instytucjami społecznymi, czyli zasadami rządzącymi „podstawową strukturą społeczeństwa” (TS, s. 34). Chodzi tutaj głównie o zasady sprawiedliwości. Drugą kwestią jest kwestia zasad odnoszących się do postępowania jednostek. Zasady te określają wymagania wobec jednostek, a także to, co jest im dozwolone. Trzecią kwestią związaną z pojęciem słuszności jest kwestia zasad określających stosunki między narodami czy też, jak to później określi Rawls, zasad określających stosunki między ludami. Każda z grup zasad winna zostać uzupełniona o reguły priorytetu, wskazujące, której z konkretnych zasad przysługuje pierwszeństwo w sytuacji konfliktu między nimi (por. TS, s. 172). Reguły priorytetu określają jednak, co należy podkreślić, jedynie relacje pierwszeństwa i ważności między zasadami tego samego rodzaju, a nie między różnego typu zasadami. Rozstrzygają na przykład możliwe konflikty między wskazaniami różnych zasad stosujących się do instytucji, a nie między owymi wskazaniami i wskazaniami reguł stosujących się do jednostek.

Pełna teoria moralna obejmuje zatem zagadnienia związane z pojęciami wartości, słuszności oraz moralnego waloru. Teoria sprawiedliwości natomiast realizuje zadanie nieco mniej ambitne, czyniąc głównym przedmiotem swego zainteresowania zasady sprawiedliwości stosujące się do podstawowej struktury społeczeństwa. Teoria sprawiedliwości byłaby więc dziedziną teorii słuszności, która jako taka należy do teorii moralnej. Innymi słowy, teoria moralna obejmuje całość rozumowania moralnego, zaś teoria sprawiedliwości odnosi się tylko do jego pewnego aspektu, a mianowicie do rozumowania moralnego, które za

swój przedmiot ma zasady sprawiedliwości rządzące podstawowymi instytucjami społeczeństwa¹.

W *Teorii sprawiedliwości* znajdujemy taką oto wyjściową charakterystykę teorii moralnej: „Można uważać teorię moralną (podkreślam tu prowizoryczny charakter tego punktu widzenia) za próbę opisu naszej zdolności moralnej, czy – jak w tym przypadku – teorię sprawiedliwości pojmować jako opis naszego zmysłu sprawiedliwości” (TS, s. 89)².

Zdolność moralna jest rozwiniętą w toku normalnych interakcji społecznych zdolnością wydawania sądów będących wynikiem rozumowania moralnego, zaś zmysł sprawiedliwości jest zdolnością wydawania sądów na temat sprawiedliwości instytucji społecznych. Zarówno władza moralna, jak i zmysł sprawiedliwości wiążą się także ze zdolnością rozumowego uzasadnienia wydawanych przez nas sądów. Władze te przejawiają się również w gotowości do działania zgodnego z wydawanymi przez nas sądami, a dokładniej działania motywowanego racjami moralnymi, której towarzyszy oczekiwanie, że i inni wykażą się podobną gotowością. Nasze władze moralne obejmują więc zdolność myślenia moralnego, uzasadniania sądów moralnych i działania zgodnie z wyrażonymi w tych sądach racjami moralnymi.

Władza moralna ujawnia się w wydawanych przez nas sądach moralnych, tak jak zmysł sprawiedliwości wyraża się w sądach dotyczących sprawiedliwości. Można więc do nich dotrzeć poprzez przyjrzenie się wydawanym przez nas sądom. Nie wszystkie jednak sądy są przedmiotem zainteresowania teorii moralnej, lecz tylko te, które Rawls określa mianem „przemyślanych sądów”, czyli takie, w których „nasze zdolności moralne mają największą szansę ujawnić się bez zniekształceń” (TS, s. 90). Przemyślane sądy zatem, najogólniej mówiąc, to sądy, które zostały wydane w warunkach (subiektywnych i obiektywnych) sprzyjających należytemu sądzeniu: na przykład wydane zostały przez osobę posiadającą odpowiednie zdolności intelektualne i dyspozycje psychiczne, w sytuacji braku zewnętrznych zagrożeń związanych z wydawaniem sądu.

W jaki jednak sposób nasza władza moralna zostaje opisana poprzez wyjaśnienie przemyślanych sądów moralnych? W *Teorii sprawiedliwości* Rawls

¹ Jako że teoria sprawiedliwości zawiera się w teorii moralnej w poniższych rozważaniach będzie więc mowa zarówno o teorii moralnej – tam, gdzie uwagi Rawlsa będą miały charakter ogólny i stosować się będą do myślenia moralnego jako takiego; zaś tam, gdzie Rawls będzie miał na myśli zagadnienia związane tylko z zasadami sprawiedliwości, mowa będzie o teorii sprawiedliwości.

² W pierwszym wydaniu *Teorii sprawiedliwości* mowa jest o „filozofii moralnej” (*moral philosophy*), co oddane zostaje w polskim tłumaczeniu. W wydaniu poprawionym mowa już o „teorii moralnej” (*moral theory*), co także zostało zmienione w poprawionym tłumaczeniu.

porównuje teorię moralną do językoznawstwa Noama Chomsky'ego. Celem językoznawstwa, tak jak je rozumiał Chomsky, było scharakteryzowanie naszego poczucia gramatyczności, będącej zdolnością do rozpoznawania poprawnych gramatycznie zdań i ich formułowania. Opis poczucia gramatyczności polegać miał na sformułowaniu takich zasad, których zastosowanie miało dać taki sam sąd na temat tego, czy dane zdanie jest poprawne gramatycznie, jak osąd kompetentnego użytkownika danego języka. W przypadku teorii moralnej ma miejsce podobna sytuacja. Z opisem naszej władzy moralnej będziemy mieli do czynienia wówczas, gdy przedstawimy taki zbiór zasad, które zgadzają się z naszymi przemyślanymi sędziami.

Przemyślane sądy moralne są zatem dla nas punktem wyjścia czy też, jak je określa Rawls, „tymczasowymi punktami odniesienia” (TS, s. 52) bądź „tymczasowo stałymi punktami” wokół których organizujemy poszukiwanie zasad. Zasady te mają harmonizować z naszymi przemyślanymi sędziami i je wyjaśniać. Rawls precyzuje, że zgodność między przemyślanymi sędziami a zasadami powinna polegać na refleksyjnej równowadze. Jak wyjaśnia, z równowagą mamy do czynienia dlatego, że „w końcu nasze zasady i poglądy się zgadzają”, zaś z refleksyjną „ponieważ wiemy, do jakich zasad dostosowują się nasze sądy i z jakich przesłanek zasady te wyprowadzono” (TS, s. 53). Proces dążenia do osiągnięcia refleksyjnej równowagi polega na wzajemnym dostosowywaniu naszych przemyślanych sądów i mających im odpowiadać zasad. W wyniku owego wzajemnego dopasowywania dochodzić będzie z pewnością do modyfikacji naszych przemyślanych sądów, które choć uznane zostały za „stałe punkty”, to jednak są „tymczasowo” stałe, czyli z zasady podatne są na zmiany.

Odnalezienie zasad znajdujących się w refleksyjnej równowadze z naszymi przemyślanymi sędziami nie jest jednak możliwe poprzez „wygenerowanie” tych zasad z przemyślanych sądów, nie jesteśmy bowiem w posiadaniu pozwalającej nam na to procedury (ODPE, s. 18). Musimy zatem uciec się do innego sposobu na ich znalezienie. Z pomocą przychodzi nam historia myśli moralnej. Nasze przemyślane sądy moralne zostają mianowicie skonfrontowane z różnymi zasadami, które odnaleźć można w różnych koncepcjach moralnych przekazanych nam przez tradycję refleksji moralnej. Stąd też można powiedzieć, że teoria moralna to „systematyczne i porównawcze badanie koncepcji moralnych, zaczynając od tych, które historycznie i według obecnych szacunków wydają się najbardziej istotne” (KCMT, s. 554). Zadaniem teorii moralnej jest zbadanie, która z przekazanych nam przez tradycję koncepcji moralnych odpowiada najlepiej naszym przemyślanym sędom. Podobnie, rzecz jasna, jest i z teorią sprawiedliwości. Do jej celów należy określenie, która z historycznie uznanych koncepcji sprawiedliwości najlepiej odpowiada naszym przemyślanym sędom na temat sprawiedliwości.

Oprócz pewnych treściowych przekonań moralnych, takich jak na przykład przekonania na temat sprawiedliwości określonych instytucji społecznych,

żyjemy także filozoficzne przekonania na temat charakteru samej koncepcji moralnej i wymogów, jakie winna spełnić, byśmy mogli o niej powiedzieć, że jest rozsądną i racjonalną koncepcją. Nasze przemyślane sądy obejmują zatem dwa rodzaje przekonań: przekonania moralne oraz przekonania na temat rozsądnosci i racjonalności koncepcji moralnej. Celem naszym nie jest po prostu odkrycie takich zasad moralnych, które odpowiadałyby naszym przekonaniom moralnym, ale takich, które byłyby przy tym rozsądne i racjonalne. Powinniśmy zatem dążyć do osiągnięcia równowagi, która spełniałaby „pewne warunki racjonalności” (IMT, s. 289)³.

W przypadku teorii sprawiedliwości odkrycie zasad, które znajdowałyby się w refleksyjnej równowadze z naszymi przemyślanymi sądami, ma miejsce w wyniku zastosowania charakterystycznej procedury myślowej. Jest to „procedura teorii kontraktowych”, która rozumiana jest jako, jak to określa Rawls, ogólna metoda analityczna „do prowadzenia porównawczych badań koncepcji sprawiedliwości” (TS, s. 189)⁴. Dzięki zastosowaniu tej procedury możemy określić, która z koncepcji sprawiedliwości lepiej niż inne odpowiada naszym przemyślanym sądom.

W tradycyjnych, nowożytnych koncepcjach kontraktualistycznych określenie zasad, na przykład zasad sprawiedliwości, jest rezultatem zastosowania pewnego eksperymentu myślowego. Przedstawiony zostaje pewien stan rzeczy, zwany stanem natury, który z reguły scharakteryzowany zostaje jako stan wolności i równości. W tym stanie natury jednostki dokonują wspólnie wyboru zasad, które będą rządziły powołaną przez nich do życia społecznością, zorganizowaną prawnie i politycznie. Od tego, jak w szczegółach zostanie przedstawiony stan wolności i równości oraz dokonujące wyboru jednostki, zależy treść i charakter wybranych zasad.

Rawls wprost nawiązuje do tego sposobu myślenia. O rozsądnych i racjonalnych zasadach sprawiedliwości, powiada, możemy pomyśleć jako o zasadach,

³ Należy dodać, że także i rozsądnosci. Rawls bowiem odróżnia to, co racjonalne i to, co rozsądne. We wcześniejszych pismach *implicite*, późniejszych *explicite*. Teraz powiedzmy jedynie tyle – co być może pozwoli Czytelnikowi uchwycić intuicję stojącą za tym rozróżnieniem – że rozsądnosc odpowiada naszej gotowości do proponowania takich warunków społecznej kooperacji, na które inni mogliby przystać, zaś racjonalność związana jest z naszą zdolnością do określenia naszej koncepcji dobra i efektywnego jej realizowania. Rozsądnosc i racjonalność, jako dwie władze moralne, stawiają pewne wymagania wobec naszych zasad i sądów moralnych, którym uczynić zadość musi także refleksyjna równowaga między nimi, tj. zasadami i sądami.

⁴ Metoda kontraktowa może okazać swą ograniczoną przydatność do porównywania koncepcji moralnych w ogóle, a zatem jej zastosowanie służyć może odkryciu jedynie zasad sprawiedliwości i opisu poczucia sprawiedliwości.